

KAHRAMAN İMGESİNİN TARİHSEL SERÜVENİ¹

Dr. Öğr. Üye. Gökhan GÖKTÜRK*

Özlem KUYU**

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı kahraman imgesinin tarihsel serüvenini anlamaya yöneliktir. Kahraman imgesinin sosyolojik bir analizi, bilimlerin kesiştiği bir bakış açısıyla ele alınır ve aynı zamanda birey ve toplumun inşasında kahraman imajına dayalı olarak konumlandırılır. Toplumsal tarih boyunca insanlar dış dünyada nesneyle kurdukları ilişkiye göre farklı bilgi biçimleri üretmişlerdir. Bu ilişkisellik içinde kahraman kavramı da zaman ve uzamın koşullarına göre farklı biçimlerde karşımıza çıkmıştır. Başlangıçta totemler ve mitolojik tanrılar insan habitusu üzerinde kahramanlar prototipini üretmişlerdir. Bu aşama zorluklarla başa çıkmada uzun bir süre insanlara doğa üstü yaklaşımın sunduğu inanışla aracılık etmiştir. Akabinde bu doğaüstü yaklaşım Thales'in doğal olanla bilme anlayışına dönüşmüş ve kahraman yüzünü dünyaya dönmeye başlamıştır. Öteki dünya anlayışının İlk Çağ felsefesindeki yolculuğu kilisenin hakimiyetinde ölümden sonraki yaşam problemlerini hâkim kılmıştır. Kilisenin hegemonyasına karşı Tanrının gölgesine sahip kral-devlet kendi kahramanlarını üretmeye başlamıştır. 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yenileşme çabaları ise Rönesans ve Reformun açtığı yenileşme hareketleri içinde gelenekten kopuşu beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan yenileşme serüveni kilise ve kral devletin ötesinde birtakım arayışları meydana getirmiştir. Don Quijote bu dönemin anlayışında ortaya çıkan kahraman tipolojisini temsil etmektedir. Modern zamanlara doğru Hegel'de ulus inşasıyla karşımıza çıkan kahraman Marx'ın proleteryası ile kitleleşecektir. Modern sonrası dönemde ise bireyselleşecek olan kahramanlar artık ekranlardan dünyamıza popüler dünyanın ikonları olarak giriş yapmaktadır. Bu çalışmada kahraman imgesinin serüveninin toplumsal gerçeklik içerisinde nasıl inşa edildiği ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kahraman, İmge, Modern Kahramanlar, İkon Kahramanlar, Sosyolojik Dönüşüm.

HISTORICAL ADVENTURE OF THE HERO IMAGE

ABSTRACT

The main purpose of this study is to understand the historical adventure of the hero image. A sociological analysis of the hero image is handled from a point of view where the sciences intersect, and at the same time it is positioned based on the hero image in the construction of the individual and society. Throughout social history, man has produced different forms of knowledge according to his relations with the object in the outside world. Within this relationality, the concept of hero has become visible in different forms in terms of time and space conditions. Initially, totems and mythological gods had produced the prototype of heroes on the human habitus. For a long while, this stage mediated man with the belief of in overcoming difficulties. This stage mediated man for a long time in coping with difficulties with the belief offered by the supernatural approach. Afterward, this supernatural approach

¹ Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında yapılan "Kahraman İmgesinin Sosyolojik Serüveni" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Sosyoloji Bölümü/Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, gokhan.gokturk@dpu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-2375-6823

** Doktora Öğrencisi, ozlem.kuyu26@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-5002-9037

transformed into Thales' understanding of knowing with nature, and hero has started his face to the earth. The voyage of the understanding of the hereafter in ancient philosophy has dominated the problems of life after death under the dominance of the church. Against the hegemony of the church, the king state under the shadow of God began to produce its own heroes. The renewal efforts that emerged from the 16th century brought a break with tradition within the reform movements opened by the Renaissance and Reformation. The adventure of reformation that emerged has brought along a number of quests beyond the church and king state. Don Quijote represents the hero typology that emerged in the understanding of this period. Toward modern times, the hero we meet in Hegel in nation building will become massive with Marx's proletariat. In the post-modern era, the heroes will be individualized now enter our world from the screens as the icons of the popular world. In this study, it will be tried to explain how the adventure of the hero image is built in social reality.

Keywords: Hero, Image, Modern Heroes, Icon Heroes, Sociological Transformation.

Giriş

Kahraman, düşünce tarihinde her yerde karşılaştığımız bir olgudur. Ancak çeşitli disiplinlerde farklı tanımlamalara sahiptir. Destanlarda, masallarda, en yüksek insani vasıf olarak işlenen kahraman (Ergin 2017: 8); psikanalistlere göre her zaman tüm mükemmelliklerle donatılmış kolektif ego olarak yorumlanmalıdır (Rank 2016: 81-82). Sosyal psikolojide, önemli kişiler ve liderler olarak kategorize edilebilecek kahramanlar (Ghaemi 2016); Hegel için dünya tininin aracı (Bozkurt 2005: 135); Weber için en güçlü anti- ekonomik güç olan karizmalarını takipçilerinin gözünde ispat edenlerdir (Weber 2012: 476). Fransız felsefeci Badiou (2013: 52) kahramanlığı, insan dışı deneyimi kabullenme ve pekiştirme amacıyla üretilen simgesel temsiller olarak görmüş, insanın eylemlerine verili sınırları aşan bir edimin damga vurması olarak tanımlamıştır. Görüleceği üzere, tek bir kahraman tanımı yapmak mümkün görünmemektedir. Kahraman, sosyolojik çalışmanın olgusu olarak ele alındığında, pek çok bilimin kesiştiği bir perspektiften konumlandırılmalıdır. Bahsi geçen konumlandırma için öncelikle kahraman sözcüğünün kavramsal tahliline eğilmek gerekir.

Kahraman sözcüğünün sözlük anlamı; 1.Savaşta veya tehlikeli bir durumda yararlılık gösteren (kimse) alp, yiğit; 2.Roman, hikâye, tiyatro ve edebiyat türlerinde en önemli kişi... (TDK 2019). Sözlük anlamı üzerinden kahraman iki farklı düzeyde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi savaş vb. olgular etrafında tarihsel kırılmanın yaşandığı olağanüstü durumlarda varlık gösteren ve daha çok askeri başarılar ile toplumsal fayda sağlayarak öne çıkan kişidir. İkincisi toplumsal anlatılarda üretilen kurgusal bir figürdür. İki düzeyde de bazen düzen koruyucu bazen de dönüştürücü güç olarak konumlanabilmektedir. Kahramanın varlığı, gizil olarak anti kahramanın varlığıyla iç içedir. Bireylerin ve toplumların benlikleri açısından ya yüceltilen kutsallara uygun düşer ya da bahsi geçen kutsalları değiştirir. Kahraman, -reel veya kurgusal haliyle- bireyce ve toplumca şekillenip bireyi ve toplumu şekillendiren bir yol göstericidir. Kahramanın barındırdığı kutsallar ve temsiller *longue durée* yöntemi ile ele alındığında, bunların gerçekliği algılama biçimleriyle etkileşerek şekil değiştirdikleri gözlemlenir. Bu anlamda kutsallık belirli bir grubun ortak kimlik sermayesine işaret eden semiyotik bir doğaya sahiptir. Kutsalı sosyal prestij tarafından inşa edilen objeler olarak ele almak, ilahiliğin ya da realitenin doğasını değişen inançlar ve fikirler şeklinde ele almaya imkân tanımaktadır (Clarke 2012: 81-82). Dolayısıyla gerçekliği algılama

biçimleri, yaşamın kaynağının ve amacının ne olduğu ile ilgilidir. Gerçekliği algılama biçimleri, Berger ve Luckmann'ın ortak duyu bilgisi dedikleri onsuz hiçbir toplumun var olamayacağı anlamlar çerçevesini tesis eden şeye tekabül etmektedir (Berger 2008: 23). Kahraman imgesinin dönüşümü, söz konusu ortak duyu içinde değişime uğrayan gerçeklik algısının değişimiyle gerçekleşmiştir. Tarih yazımı uzunca bir süre büyük adamlara yönelme eğilimiyle devam etmiştir. Son zamanlarda ise mikro tarih başta olmak üzere sosyal bilimlerin, Brecht'in vurguladığı isimsiz duvarcılara giderek çevredeki tekil yaşamlara daha fazla yoğunlaştığı görülmektedir (Brecht 1991: 115). Bu çalışmada da bahsi geçen sınırlılık, kahramanın, yapı-fail dualitesinde değil yapıyla failin ilişkiselliğinde konumlandırılması çabasıyla aşılmaya çalışılmıştır. Bireylerin ve toplumların gerçeklik algısı, tarihteki kutsalların geçirdiği değişimlerle etkili olarak evrildiğinden, kahramanların temsil ettiği kutsallar da her dönem farklı anlam alanlarına denk düşmektedir.

Yöntem

Makalede, kahraman kavramının tarihsel süreklilik içinde yaşadığı değişim ve ona yüklenen anlam dönüşümleri ele alınmıştır. Çalışma, temel araştırmalar yöntemi üzerinden ele alınarak açıklayıcı bir nitelik gösterir. Alana dair literatür taraması yapılarak kahraman kavramını açıklayacak tanımlayıcı teorik çalışmalar tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular zamana göre sınıflandırılarak, kronolojik bir sırayla dönemsel araştırmalar üzerinden yürütülmüştür. Dönemsel araştırmalar geçmişe yönelik ve geleceğe yönelik araştırmalar olarak ikiye ayrılır. Çalışmada geçmişe yönelik araştırmalar esas alınmış ve kavramın bugününü anlamaya yönelik dönüşüm teorik düzlemde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kahramanın İmgesinin Serüveninde Felsefi Dönüşümler

Kahramanın tarihsel olarak ilk biçimine yönelmek, toplumsal gerçekliği algılama konusunda karşımıza çıkan ilk kutsallara değinmeyi gerektirir. Arkeik toplumların, dünyayı anlamlandırma biçimleri, zorlukları aşmada başvurdukları referans noktaları mitseldir. Mitler, M. Eliade (2003: 12)'in dediği gibi yaşayan mit olarak ele alındığında, mitsel tutumun şekil verdiği toplumsal döneme ışık tutabilir. Eliade, yaşayan mit vurgusuyla, mitin insan davranışı için bir model oluşturmasını ve bu yolla yaşama anlam ve değer kazandırmasını kastetmektedir. İnsanların doğaya ve varlığa bakışlarının dönüşümünü mitoloji açısından analiz eden Campbell (2017: 279), yaratılmamış yaratıcıyı (totem, yer, gök, toprak) kahraman gören insanların, zamanla yaratılmış yaratıcıları (çok tanrılı dinler) kahraman olarak gördüklerinden bahseder. Felaketler karşısında kurtarıcı olacağı düşünülen totemin kabilelerde ilaha dönüşümünü pek çok sosyal bilimci tespit etmiştir. Freud (2012: 248), totemin daha ileri bir dinsel aşamada ilah haline getirildiğini belirtmiştir. Söz konusu olgu, Türklerde Gök Tanrı'nın dönüşümünde görülmektedir. Gökte yaşanan dini deneyim, kendisini Gök Tanrı inanisinde var etmekte, gök, mitolojik bir varlık olarak Gök Tanrı haline dönüşüp kişilik ve işlev kazanmaktadır. J. P. Roux (2000: 1100)'a göre, "Gök Tanrı, ... kozmik düzenin olduğu kadar siyasal ve toplumsal düzenin de kefilidir". Tanrılar, bir taraftan dönemlerinin kutsallarını temsil ederken diğer taraftan bu kutsalları yaymaktadır. Vernant (2016: 35) mitolojik tanrıların, kutsallıkları temsil ederek toplumsal alanda yayılmasını Yunan mitolojisinde şu şekilde özetlemektedir:

“MÖ 7. yüzyılda Hesiodos “tüm krallar Zeus’tan gelir” diyecektir. Dört asır sonra, bu sefer Kallimakhos’ta yankı bulacaktır “Zeus’tan gelir krallar” sözü... Her seferinde insanların oluşturduğu özel bir zümreyi, onu himaye eden bir ilahla bağdaştıran bir dizi benzer tümceyle taçlandıracaktır: Tıpkı krallar ile tanrı-kralların ilişkilendirilmesi gibi demirciler Hephastos ile, askerler Ares ile, avcılar Artemis ile, lirin eşlik ettiği şarkılar da Phoibos (Apollon) ile ilişkilendirilir.”

Yunan mitolojisinde Zeus’un, en büyük kuvveti cisimleştirdiği düşünüldüğünde, mitolojik kahramanın bireylerin ve grupların benlik yapılanmasında işgal ettiği işlevsel boyut açığa çıkar. Kahramanın Doğuş Miti adlı kitabında Rank (2016: 9), bütün ulusların şiir/masal ve efsanelerle, ulusal kahramanlarını efsanevi prens ve krallar, imparator veya şehir kurucuları olarak yüceltmeye başladığından bahsetmektedir. Abraham (2017: 91) için ise, “Mitin esas figürüyle – kahramanı ile kendini özdeşleştiren halklar, mitler aracılığıyla arzularının gerçekleşmesini deneyimlerler.” Dolayısıyla, mitolojik kahramanlar, basit biçimde halkın fantazmalarına ait olmayıp, kahramanın öznesinde, halkın kendisini gerçekleştirmesinin de aracı rolünü üstlenmektedir. Destan ve mitlere bakıldığında ise, yol gösterici olma özelliğini idealize eden mitolojik kahraman, zorluklar karşısında topluma cesareti ve yiğitliği salıvermektedir. Çünkü mitolojiyle kurulan anlamlar dünyası için bireylerce sahip olunacak en değerli özellikler; cesaret ve yiğitliktir. Dede Korkut’ta kahramanla aynı manaya gelen “alp”, “yiğit”, “eren” gibi kelimelerin eserde en çok geçen kelimeler olması bu bağlamda değerlendirilebilir (Ergin 2017: 8).

Mitolojinin kahramanları, uzun bir süre sosyalizasyonun referans noktası olduktan sonra, yaşamın kaynağını bu dünyada aramakla gelişen fikirler, sosyal organizasyonun kahramanlarının da değişmeye başladığı kırılmaya tekabül etmektedir. Zorluklarla mücadele ve daha iyi bir yaşam için, totemlerden ve tanrılardan medet uman insanın yüzünü bu dünyaya dönmesi Thales ile başlamıştır. Antik Yunan felsefesinde, gerçeklik algısına referans olarak geçmişin tanrılarının yanına; doğanın, insanın ve en önemlisi bilme eyleminin yerleştirildiği görülmektedir (Ulaş 2002: 730). Cevizci (2017: 23)’ye göre, Thales, Yunan mitolojisinin sunduğu açıklamalarla yetinmeyip, doğal olanın, doğaüstü nedenlerle değil de yine doğal nedenlerle açıklanması gerektiğini düşünmüştür. Thales, çağdaşlarından farklı olarak, söylencelerden çok doğa bilimlerine yönelerek, evrenin kaynağının su olduğunu belirterek mitolojinin dışında bir gerçekliğe yönelmiştir. Thales’ten sonra gerçeklik algısına dair bir başka kırılma da Sokrates ile gerçekleşmiştir. Sokrates’in dikkatleri değerler alanına yönelttiği bilinir. Sokrates, sokakta gerçekleştirdiği konuşmalarında, demokrasinin oligarşiye dönüştüğünden bahsedince, Yunan Tanrılarına hakaret ettiği gerekçe gösterilerek tutuklanmıştır. Sokrates, suçlamayı kabul etmeyerek; gençleri bilgilendirmenin Tanrılara da hizmet etmek olduğunu söylemiştir (Platon 2017: 43). Sokrates’in bilgiye dayalı değerler alanına yönelişle kurtuluşunu gerçekleştireceğini düşündüğü insan, sofistlerce felsefenin merkezine getirilmiştir (Cevizci 2017: 57). Platon ve Aristo da polis devam etmesinin mümkün olmadığı bir noktaya geldiği süreçte, dünyayı yorumlama/algılama biçimine, toplumda daha iyiye dönüşü sağlayacak şey olarak görülen bilginin aracılığını eklemişlerdir. Sonrasında Antik

Yunan'da, polislerinin yıkıntıları üzerinde, daha büyük siyasal birimlerin yükseldiği ve bunların tek kişinin (monarkın/imparatorun) egemenliği altında örgütlendiği görülmektedir (Ağaoğulları 2013: 388). Kilisenin etkili olup, Hristiyanlığın Yunan halkına yayılması da bahsi geçen dönemde, pagan dünyanın içinden yükselen bir sestene (Plotinos) yararlanılmasıyla mümkün olabildiği:

“Plotinos'ta Varlık yerini Bir'e bırakmıştır. Bir, özgürlük ve öznellik yetisi olan, dünyayı yaratan bir Tanrı değildir Platoncu İdeanın olduğu gibi bir model ya da protipte değildir. Bir her şeyin kudretidir ve kudreti her yana yayılır” (Folscheid 2005: 29).

Bu bağlamda Thales'den Plotinos'a yönelik doğadan Bir'e yöneliştir. Zihinsel diyalektik yerini tinsel hayata bırakmış, yeni Platonculuk olarak geçen Platinos'un açtığı yol, daha somut olarak öbür dünyaya yönelişin kapısını aralamıştır.

Orta Çağ başlangıçta, “Sezar'ın hakkı Sezar'a, Kralın hakkı Kral'a” sözüyle kurgulanmışsa da zamanla Kilise'nin üstün güç olarak yükseldiği görülmektedir (Tanili 1997: 62). Tanrı yorumu, günahlar, cezalar ve bu dünyanın kefareti gibi konularda Augustinus'un etkisi görülür. Augustinus hiyerarşik bir dünya görüşü benimsemiştir ve bütün yaratıklar Tanrı ile kıyaslandıklarında hiçliğe yakındır. Bu bağlamda insan zihni, hakikatlerin karşısında eğilmek ve hakikatleri kabul etmek zorundadır (Hadot 2011: 189). Dolayısıyla ne insanlar ne de toplum açısından hakikati bu dünyada aramak anlamsızdır. Cevzici (2017: 157), bahsi geçen gerçeklik algısı üzerindeki dönüşümü şu şekilde özetlemektedir:

“Yunan'da, insanların problemleri çözebilecek güce sahip bulunduğu ve kendi çabasıyla iyi ve mutlu bir hayata ulaşabileceğine inanılmışken, Orta Çağ'da problemler, yeryüzündeki hayattan ziyade, bu dünyadan sonraki hayatla ilgili olan problemlerdir.”

Yeni gerçeklik algısına hâkim olan yüce değerleri ise Yunan felsefesindeki adalet, cesaret doğruluk gibi doğal erdemlerin yanında iman, umut gibi tanrı değerleri oluşturur (Ulaş 2002: 1070). Bu dünyanın sorunlarının vekili ise “Kilise” ve “Papa” olarak belirginleşmektedir. Kilise'nin başında bulunan papa, ruhani iktidara mutlak biçimde sahip olduğundan her an dünyevi alana karışabilir (Ağaoğulları ve Köker 2013: 27). Bütün dünyevi düzenlemelerin öbür dünyayla ilgili bilgilere sahip olanlarca üstlenilmesi, zamanla kiliseye karşı tepki oluşmasına neden olmuştur. Orta Çağ'ın sonlarında gerek imparatorlar gerek ulusal krallar, iktidarlarını papalardan bağımsız kılma amacıyla Roma Kilisesi'ne karşı amansız bir mücadeleye girişmişlerdir (Ağaoğulları ve Köker 2013: 11). Papa ile mücadele edenlerin düşüncelerine bakıldığında kralla devleti özdeş gören Parisli Jean öne çıkar. Parisli Jean'e göre, genel çıkarı gözettiği varsayılan prens, birçok kamusal güçle donatıldığından Kilise'den bağımsızlaşır (Ağaoğulları ve Köker 2013: 34). Nitekim 14. yüzyılın Fransız kökenli tanrıbilimcisi ve adcı filozofu Autrecourtlu Nicholas'ın da belirttiği üzere, Hristiyan öğretisini uygulamaya dönük düşünceler başarısız olmuştur, dolayısıyla böyle bir çabadan vazgeçilmesi gerekmektedir (Ulaş 2002: 1077). Gerçeklik algısında güç ilişkileri bağlamında referans olarak tek tanrılı temsillerden Prens'e dönen bir değişimle karşılaşmaktadır. Reform ve Rönesans, bahsi geçen süreçlerin sonuçlarıyla ilişkili

olarak gelişen, etkileri dünyaya yayılan gelişmelere tekabül etmektedir. Ağaoğulları ve Köker (2013: 157-159), Rönesans insanının temel özelliklerini; “birey” olarak toplumdan ayrı anlaşılmaya başlaması ve söz konusu anlayışla geçmişi, bugünü ve geleceği yaratmış olduğu inancına sahip olması olarak göstermektedirler. Rönesans’ın isimlerinin yeni şeylerin tam içinden dünyaya seslendiği görülmektedir. Montaigne’nin kuşkuculuğu, More’un ütopyası, Bacon’un yöntem anlayışı, Leonardo da Vinci’nin her şeye olan ilgisi, Michelangelo’nun daha da insanlaştırdığı sanatı, Shakespeare’in tüm insanların eşitliğinden yana olması yeni şeylerin habercileridir (Tanili 1997: 84). Rönesans’taki en kapsayıcı eğilim olarak, insanı ve dünyayı kutsallar köşesine yerleştirme anlayışı dikkat çekmektedir. Bahsi geçen anlayışın en iyi yansıması, Don Quijote karakterinde görülmektedir. Don Quijote, kendi kendini biçimlendirmesiyle Rönesans bireyidir (Parla 2017: 28). Don Quijote, Tanrı adaletinin uygulayıcısı olan bir şövalye olarak geçmişin yüce değerlerine sarılarak, bütün dünyaya karşı tek başına durur (Watt 2016: 161). Roman boyunca, hayalperestliğine olan vurguyla dönen kurgu, Don Quijote’nin şuuruna kavuşmasıyla olması gerektiği gibi sonlanır. Don Quijote romanın sonunda şövalyelikten vazgeçmekle aydınlığa kavuşmaktadır (Watt 2016: 113-114).

Bu bağlamda Aydınlanma, topraktan kopan serflerin giderek büyüyen kentlerde sanayi işçisi olmaya başlamasıyla yaşam koşullarının kökten değiştiği, bir çağın bitip, bir başka çağın başladığı bir sürece tekabül etmektedir (Timuçin ve Timuçin 2010: 36). Aydınlanmanın gerçekliği; akıl, özgürlük, birey hakları ve ilerleme gibi kutsallarla çevrilmiştir. Artık kurtarıcı ne Tanrı ne de Tanrı’yı temsil eden kral-devlettir. Bireyselleşen ve toplumsallaşan dünyada, kurtuluşun toplumsal olarak akıl yoluyla gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Bu da neredeyse her alanda yükselen çeşitli kahramanların etkisiyle mümkün olabilmektedir: Burjuva sınıfı, birey hakları savunucuları, özgürlükçüler, ilerlemeciler (Ansiklopediciler). Aydınlanmanın bireyi, asıl özgürlüğünü birey hakları konusunda kazanmaktadır bu da Fransız Devrimi ile karakterizedir. Burjuva sınıfının gerçekleştirdiği Fransız Devrimi, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile özdeşleştir ve toplum sözleşmesi bireylerin özgürleşmesine çözüm yolu sunar (Rousseau 2006: 18).

Kant 1784’te Aydınlanma nedir? adlı yazısında şöyle demektedir: “Sapere aude! Kendi aklını kullanma cesareti göster! İşte Aydınlanmanın sloganı.” (Akt. Detain 2010: 85-86). Keşifler pek çok alanda peş peşe gelmektedir. Newton’un evrensel çekim yasası, evreni bilinemez, gizli bir kutu olarak görülmekten kurtarır (Çiğdem 2006: 61). Bu bağlamda daha iyi bir yaşam için düzenlenmesi gereken yer olarak, dünyanın insanın ayaklarına serildiği bir portreyle karşılaşılır. 19. yüzyılın liberalizminin birey vurgusu Smith’in düşünceleriyle şekillenmekte ve bireyin çıkarlarının ulusun çıkarlarıyla örtüşürmesi birey üzerine inşa edilen kurumsal dünyanın yolunu da açmış oldu (Smith 2006: 16). Fakat barış, Smith’in iddia ettiği gibi, üretici ve tüketicilerin birbirlerine olan bağımlılıklarının bilincinde olmaları dolayısıyla gelmemiştir. Tarih bir başka şekilde ilerlemektedir. Bilim ve teknik 20. yüzyıla geldiğinde Taylor’un ilkeleriyle hareket etmekte, dünya insanın merkezde olduğu bir dünya olarak değil de endüstriyel verimliliğin merkezde olduğu bir dünya olarak karşımıza çıkmaktadır (Frederick 2014). Bu bağlamda Aydınlanma döneminde bir yanda hümanizm, birey hakları gibi olguların

geliştiği görülürken bir yanda yaşamın iyileşmediği de ortadadır. Değişmeler karşısında oluşan çelişkilerin aşılması için iki farklı değer önüne çıktığı görülmektedir.

İlk değer taşıyıcı olarak, Hegel'in kurtuluşta öncelik verdiği tinin krallığı/ulus karşımıza çıkmaktadır (Hegel 2016: 253). Hegel, genel ereğin aracı olan tinin krallığında/ulus devlette usun olgunlaşacağından bahsetmekte; kurtarıcı olarak ulus devlet birimini görmektedir. Marx ise değer taşıyıcı olarak sınıf çatışmasını; kurtarıcı olarak da proletaryayı ele almaktadır (Marx & Engels 2008: 47). Hegel ve Marx'ta kurtuluş vazifesini tarihsel kahramanlar olarak ulus ve proletarya devralmaktadır.

Hegel'in, tarihi, her şeyi bağışlayacağı bir son ereğe dayandırdığı görülür: "Tarihi, üzerinde ulusların mutluluğunun, devletlerin bilgeliğinin ve bireylerin erdeminin kurban edildiği mezbaha taşı olarak görsek bile, düşüncenin özüne zorunlu olarak şu soru çıkar: Kime, hangi son ereğe sunulmuştur bu kadar çok kurban?" (Hegel 2016: 21). Hegel'in son ereği, özgürlük ideasının somut aracı ve birliği olarak gördüğü devlet olarak belirlemektedir. Devlete giden süreçte bütün olan şeyler, tinin özgürlüğünün olgusalı kazandığı, us ile uyum içinde düzenlenen devlet yaşamının oluşmasına sağlamıştır (Hegel 2016: 21-253). Hegel tarihi ele alırken asıl odağının, "uluslar olan bireyler ile devletler olan bütünlükler" olduğunu söylemektedir (Hegel 2016: 16). Hegel'in tasarımsal ve evrensel birey olarak, Büyük İskender, Jül Sezar ve Napolyon gibi insanları vurguladığı ve onlara "dünya tarihsel bireyler" dediği gözlenmektedir (Copleston 1985: 87). Hegel'in dünya tarihsel bireyler dediği bireylere bakışı şu şekildedir: "Kahraman, tarihin kesin sonucuna ulaşan bir aktördür, tarihin başarılı bir oyuncusudur. Bütün öteki insanlar gibi özel kazanç ve çıkarları için harekete geçen kahramanların eylemleri aynı zamanda Dünya Tin'inin istenciyle uyumluluk gösterir..." (Bozkurt 2005: 135).

Hegel'de Dünya-Tini, genel ereğe uygun olarak görünür olan bireyler/kahramanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Kahramanlar, Dünya Tin'inin istenciyle uyum içindedir ve ulus devlet, uzlaşmazlıkların çözüleceği/usun olgunlaştığı merteye olarak belirlemektedir. Bu düşünce, tarihsel süreçte aldığı eleştirilerin büyük bir bölümünün kaynağını oluşturmaktadır. Örneğin Marcuse, Hegel'in, özne ve nesnenin birliğinin tamamlanmış olduğunu ve şeyleşme sürecinin üstesinden geldiğini, yurttaş toplumun çelişkilerinin saltık tinde uzlaştırılmış olduğunu iddia ettiğinden bahsetmektedir (Marcuse 1989: 210-211). Marcuse'a göre, söz konusu iddia, gene Hegel'in düşüncesi içinden, gerçekliği tarifinden yola çıkacak bir itirazla karşılaşmaktadır: "Gerçeklik, diyordu Hegel, tek tek her bir ögede bulunması gereken bir bütündür, öyle ki eğer tek bir özdeksel öge ya da olgu us süreciyle bağlanamayacak olursa, bütünün gerçekliği yok olmaktadır. Marx böyle bir ögenin olduğunu söylüyordu-proletarya..." (Marcuse 1989: 211).

Bu bağlamda, Marx, Hegel'in usun olgunlaştığı merteye koyduğu devletin içindeki çelişkilerin devam ettiğini deneyimlediği bir tarihte, kurtuluşun ancak maddi dünyadaki çelişkilerin yok edilmesiyle mümkün gözüktüğünü belirtir (Marx ve Engels 2008: 47). Marx'ın özgürleşmenin sağlanabilmesi için sunduğu çözüm, bütün sistemin olumsuzlanmasına dayanan yurttaş toplumun yerine getirilecek devletsiz toplumdur (Marx 2016: 111). Marx, bu dönüşümü sağlamak anlamına gelecek devrimi gerçekleştirecek sınıf olarak proletaryayı görmektedir. Devrimin aracısı olacak

proletarya, kendisini efendisine tanıtmaya zorunluluğu içerisindedir. Proletaryanın, efendisine kendisini tanıtır, kendini gerçekleştirmesi de maddi üretim araçlarını elde etmesiyle mümkün görülmektedir:

“Gerçek dünyanın dışında ve gerçek araçları kullanmadan gerçek bir kurtuluşu gerçekleştirmenin mümkün olmadığını, buharlı makine ve mulejenny (otomatik iplik makinesi) olmadan köleliğin, tarım iyileştirilmeksizin serfliğin kaldırılamayacağını; daha genel olarak, insanlar, yeterli nitelik ve nicelikte yiyecek, içecek, barınak ve giyecek tedarik edecek durumda olmadıkları sürece onları kurtarmanın mümkün olmadığını, bilgiç filozoflarımıza anlatmak zahmetine girmeyeceğiz. Kurtuluş zihinsel değil, tarihsel bir iştir ve bu tarihsel koşullar, sanayinin, ticaretin, tarımın, karşılıklı ilişkinin durumu tarafından gerçekleştirilir.” (Marx 1976: 14).

Proletaryanın aşması gereken tek engel maddi üretim araçlarını elde etmek değildir. Proletarya kendisini ancak, var olan geçmiş alışkanlıklardan kurtararak gerçekleştirebilir. Proletarya kendini gerçekleştirdiğinde, insan kendi kendine yeterli hale gelecektir. Ancak Marx'ın ardından gelen süreçte artan eşitsizlikler dünyanın gidişatına karşı yapılan müdahalelerin değişmesine neden olmuştur. Söz konusu müdahale biçimleri ve müdahalede öne çıkan birimler, modern denilecek kutsallarla çevrilmesi bakımından farklı pratiklere karşılık düşmektedir.

Modern Kahramanlar: Liderler, Kitleler ve Sokağın Kahramanları

Modern dönem, toplumsallaşma/bireyleşme/siyasallaşma biçimlerinde karşılığını bulduğu birikimlerin, kendine özgü kutsallar doğurduğu bir sürece tekabül etmektedir. Modernlik, yayılma hızı ve yayılma alanına borçlu olduğu asıl karakterine, 19. ve 20. yüzyılda kavuşmuştur (Giddens 2014: 12). Modern dönemin kutsalları olarak, farklı sanayileşmeler geçiren kapitalizm, ulus devlet, bürokrasi, rasyonalite, teknik vb. pek çok unsur yükselmektedir. Modern kutsalların dinamizmi sebebiyle modernliğin dönüştürücü gücü açısından bir etkeni öne çıkarmak yerine, hızla yayılan çoklu dinamiklerden bahsedilebilmektedir. Söz konusu durum modernliğin, sorunlar karşısında yeniden konumlanması/kurgulanması anlamına gelen, düşünsel olma özelliği ile ilgilidir (Giddens 2014: 24). Giddens, modernliğin dinamizmini şu şekilde dile getirmektedir:

“Modernliğin dinamizmi, zaman ve uzamın ayrılmasından ve toplumsal yaşam içinde kesin bir zaman-uzam “dilimlendirmesini” sağlayacak biçimlerde yeniden birleşmelerinden; toplumsal sistemlerin “yerinden çıkarılmasından”..., toplumsal ilişkilerin, bireylerin ve grupların eylemlerini etkileyen sürekli bilgi girdilerinin ışığında düşünsel olarak düzenleme ve yeniden düzenleme sürecinden kaynaklanmaktadır.” (Giddens 2014: 24).

Düşünsellikte, modern kurumların ivmelenmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan “kapitalizm” ve “ulus devlet” gibi kurumsal unsurlar, modernitenin kutsalları olarak belirginleşmektedir. Bu belirginleşme, modern yön vericilerin de farklılaşmasını getirir. Her ülkede, siyasal partilerin oluşumu ile karakterize olan uluslaşma süreci, “halk”, “liderler”, “düşünürler” ve “ekonomik gruplar” gibi farklı bağlantılar vasıtasıyla

sağlanmaktadır. Bu bağlamda, ulus inşa sürecinde etkin olan figürler olarak siyasi liderlerin modern kahramanın ilk biçimlerini sundukları görülmektedir. Toplumlarda yol gösterici olarak yükselen siyasi liderlerin kahramanlığı, partileşme ve devletin var oluş biçiminin modernleşmesiyle ilişkili olarak yükseliş gösterir. Bu yükselişin kağanlıktan/monarktan farkı, gerçeklik algısında ulusallığın/ussal-otoritenin/vatandaşlığın devreye girmesidir. Gramsci, *Modern Prens*'te bu aktörü birey olmanın ötesinde kolektif bir iradede, karmaşık bir toplum içinde tarihsel gelişim tarafından inşa edilen siyasal partinin kendisi olarak görmektedir (Gramsci 1984a: 6-7). Bu bağlamda Gramsci'nin *Modern Prens* tanımı önemlidir:

“Modern Prens, mitos-prens gerçek bir kişi, somut bir birey olamaz; yalnızca bir organizma; eylemde kendini kısmen ispatlayan ve tanınıp kabul gören kolektif bir iradenin, içinde artık somutlaşmaya başladığı karmaşık toplumun bir ögesi olabilir. Bu organizma tarihsel gelişim tarafından belirlenmiş olup siyasal partinin ta kendisi olmaktadır : [siyasal parti], kolektif iradenin evrensel ve topyekûn olmaya eğilim gösteren, filizlerinin bir araya geldiği ilk hücredir” (Gramsci 1984a: 6-7).

Partiler, önceki dönemlerden farklı olarak grupların çıkarlarıyla ulusallık çatısı altında, kurallara dayalı örgütlülük çerçevesinde ilgilenmektedir. Hukuka dayanan meclis, kağanda/monarkta toplanmış yetkinin halkın seçtiği liderlere –rasyonellik çerçevesinde- devredilmesini içerir. Weber, egemenlik yapısı içinde rasyonel olarak düzenlenmiş birliğin, tipik ifadesini bürokrasi içinde bulduğundan bahsetmektedir (Weber 2012a: 320). Bürokrasiyi, insanlar üzerinde otorite kurup uygulamanın en rasyonel aracı olarak modern dönemin vazgeçilemez yönetim biçimi şeklinde tanımlamıştır. Modern bürokrasinin karakteri, yetki alanlarının dağıtılması ve salt teknik üstünlükle hesaplanabilir kuralların önceliğidir (Weber 2012a: 65-341). Modern siyasi lider, bürokrasinin karakteri çerçevesinde, ideal tip olarak, ulus inşaya etki etmektedir. Bu bağlamda siyasi liderin temsil ettiği değerler, dönemin kutsallarıyla ve kurumlarıyla iç içedir. Söz konusu iç içelik lideri takip edenlerde de belirir. Dolayısıyla, modern kutsalların, takip edenler tarafından nasıl deneyimlendiğine bakmak gerekir.

19. ve 20. yüzyılda takip edilenlerin analizine imkân veren yeni bir malzeme yükselmektedir. Romanlar, realizmin etkisiyle toplumsalın yorumunda yükselişe geçmektedir. Yazarların geliştirdiği karakterler vasıtasıyla, sosyologların imkânsız olan hayali deneyleri gerçekleştirme fırsatları elde ettiklerini F.E. Merrill şu şekilde dile getirmektedir: “...Kahraman “gerçek” insan değildir. Fakat, başka bir konumda, bir Julien Sorel, bir Anna Karanina, bir İvan Karamazof, yahut bir Eugene de Rastignac bir istatistik tablosundaki bilgiden daha “gerçek” olabilir” (Merrill 2012: 95). Dönemin en iyi romancılarından Balzac'ın kahramanları 19. yüzyılın merkezi olarak gördüğü Paris insanının portresini sunar. Goriot Baba'nın Eugene de Rastignac'ı bu duruma en iyi örnektir. Taşradan Paris'e gelen Rastignac, servete ulaşmak için bilgin bir hukukçu ve son moda bir sosyete erkeği olmaya karar verir (Balzac 1982: 112). Fakat sosyeteye girmek kolay değildir. Yeni yaşam; paranın, mevkiinin, hırsın ve lüksün elde edilmesi gereken yeni bir ambiyans içinde sunulur. Birey için varlık gösteren fırsatlar, gerçek dünyanın imkânsızlıklarıyla sınırlanmaktadır. 20. yüzyıla gelindiğinde modern bireyin önceliklerinin ve kaygılarının farklılaştığı görülmektedir. Artık yerleşikleşen kurumların, kentlerin içinde yaşamaya görece alışmış bireyleri, farklı sorunlarla karşılaşmaya

başlar. Bu bağlamda Kafka'nın Gregor Samsa'sının, Weber'in öngördüğü karanlık tünelde ilerlediği söylenebilmektedir. Weber'e göre rasyonel düzenlenmiş bürokratik birliklerde kişiler duygularından uzaklaşmaktadır: "... Bürokrasi ne kadar mükemmel olarak gelişirse ne kadar "insanüstü hale gelirse" memurdan hesabı engelleyen sevgi, nefret ve bütün salt kişisel, irrasyonel ve duygusal unsurları uzaklaştırmayı o kadar çok başarır..." (Weber 2012a: 241). Weber'in sözleri, çağdaşı Kafka'nın "Dönüşüm" romanında, "Gregor Samsa" karakterinde nükseder (Kafka 2012). Bir sabah uyandığında kendini böceğe dönmüş halde bulan Gregor Samsa, 20. yüzyılın modern bireyinin kaygılarıdır. Pazarlamacı olarak çalışan Samsa sürekli tanımadığı insanlarla, samimi olmayan ilişkiler kurmak zorundadır. Sürekli erken kalkar, her daim bir yerlere yetişmek zorunda olduğundan doğru düzgün yemek bile yiyemez. Bakması gereken bir ailesi olduğu için de patronuna karşı ses çıkaramaz. Zamanla kendini sustura sustura duygularını unutup bir böcek gibi sert bir kabuğa bürünür. Bu bağlamda modernliğin kutsallarının bireyler üzerinde olumlu ve olumsuz yanlarının aynı anda tezahür ettiği görülmektedir.

Modern dönemde dinamizmini korumaya devam eden kutsallar, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile toplumsal hayatın içinde birbirine girmiştir. Ulusal özgürlüğün en büyük garantisi olan gücün/ordunun karşısında teknik gelişmelerin üstünlüğü, bireysel özgürlüğün karşısında bürokrasinin ve rasyonelliğin yarattığı kafes, halkın eşitliğinin karşısında kapitalizmin yarattığı eşitsizlikler, ulusların eşitliği karşısında emperyalizm bulunmaktadır. Modern bireyin en büyük paradoksu, savaşlardan sonra oluşan düşüncelerde belirir. 21. yüzyılın savaşları, dünyayı yok etmeye engel olacak önlemlerin alınmasını zorunlu kılacak kadar kanlı geçmiştir. 21. yüzyılda savaşların amaçlarının, araçlarının ve araçlarının değiştiği görülmektedir.

Başlangıçta arkaik toplumun insanı, hayatta kalmak için savaşı. "Toprak kazanmak ve başka halklar üzerinde hâkimiyet kurmak ilkel topluluklarda nadir bir olaydır" (Akad 2009: 10). Fakat kabilelerde dahi savaşın hayatta kalma gücünü gösterme yoluyla kabilenin reisine prestij getirdiği görülmektedir (Akad 2009: 11). Yaşam için yapılabildiği prestiji bu yolla sağlayan savaş; sonraki dönemlerde farklılaşmış kutsallar için yapılmaya başlanmıştır. Tanrı'nın isteğiyle dini yaymak şeklinde karşılaşılan değişiklik, Hristiyanlığın Haçlı Seferleri'nde ve Müslümanlığın gaza politikasında görülmektedir. Zamanla savaşlar, uluslar aracılığıyla sömürme/sömürülme, ilerleme, medeniyet adına yapılabildiği hale gelmiştir. Dolayısıyla savaşın amacının ve araçlarının toplumsal gerçeklerle ilişkili olarak dönüştüğü görülmektedir. Toplular karmaşıklaşıp dünyanın referansları değiştiği ölçüde, savaşçının özellikleri de değişir. Weber, bürokrasinin Firavun'un ve Roma'nın ordularında bile görüldüğünü söylemektedir. Fakat o zamanın bürokrasisi ancak erzak ve teçhizatın depolanması ile ilgiliyken, modern örgütlü savaşın bürokrasisi; makineleşme, teknisyenlerin devreye girmesi, demiryollarının ulusallaşması vb. olgularla ilgilidir (Weber 2012a: 347-348). Weber'e göre modern kitle ordusunun savaşçısı da modern bürokratik yönetimde farklılaşmıştır: "Subay şövalyeden, condottiere'den, kabile şefinden ya da Homerin karamanından ayrı özel bir memur tipidir. Askeri etki bürokratik disipline bağlıdır." (Weber 2012a: 755). Weber'in vurgusu, tekniğin ve bilginin kullanım biçimiyle ilgilidir. Modern dönemden önce savaşlarda en

büyük avantajı, nüfusun, silahın ve bilginin sağladığı bilinmektedir. Modern dönemdeki savaşın farkı ise tekniğin ve bilginin kullanılış biçimlerinin, nüfusu önemsiz kılacak hale getirmesi ve barbarlık/uygarlık tanımlarını sorgulatacak biçimde sivil alana yayılması denilebilir. Bu bakımdan savaş, askeri alandan başka kanallara yayılarak, tüm dünya için tehlike oluşturan bir karaktere bürünmüştür. Riskin hep olduğunu fakat modern dönemlerde farklı bir anlama geldiğini Beck ifade etmektedir. Önceki dönemlerin riskleri, yeryüzündeki hayatın kendi kendisini yok etmesi tehlikesini değil, cesaret ve macerayı çağırıştırırken; nükleer füzyon ya da radyoaktif atıkların depolanması gibi küresel tehlikeler tüm insanlığı tehdit eder (Beck 2011: 24). Söz konusu deneyim, tekniğin bu şekilde kullanılmasının, liderlerce nasıl gerçekleştirilebildiğine değinmeyi gerektirmektedir.

Umberto Eco, 10 yaşındayken, “Mussolini ve İtalya’nın sonsuz varlığı uğruna canınızı verir miydiniz?” konulu bir retorik yarışmasında, her İtalyan genci gibi gönüllü olarak olumlu bir yanıt vererek ödül aldığından bahsetmektedir (Brecht Eco ve Ehrenburg 2001: 37). Bertolt Brecht’te, Hitler’in yasal yollarla iktidara gelmesinden hemen sonra gittiği Viyana’da tanık olduğu kahvehane sohbetlerinde, kişilerin iradelerinin nelerden etkilendiğinin ihmal edildiğini söylemektedir. Brecht’e göre, Almanların barbarca davranışlarını eleştiren Viyanalıların tek şansları, farklı bir ülkede oldukları için kötülüğe ortak olmak zorunda kalmamalarıdır (Brecht Eco ve Ehrenburg 2001: 61). Bu bağlamda, halklarının diktatörlerin eylemlerini takip etmelerinin nasıl mümkün kılındığına yönelmek gerekir. Modern kahraman olarak siyasi liderin, “normal bireyler” nezdinde norm kurucu olup, takip edilene tekabül ettiği söylenebilmektedir. Takip edilen siyasi liderlerin, dünyanın kutsalları karşısındaki duruşları vasıtasıyla toplumsala rağmen değil de toplumsallık dolayısıyla öne çıktıkları söylenebilmektedir. Her ulusun siyasi liderinin dönemlerindeki gerçekliklerle uyumlu biçimde toplumların içinde yükseldiğini Margaret Macmillan örneklemiştir:

“Milyonlarca Amerikalının değişimlere ve reformlara hazır olduğu 1912 yılında Wilson, Beyaz Saray’a İlerici Hareketi tanıtmıştı. Thatcher, 1970’lerde Britanya toplumunun ve ekonomisinin içinde olduğu; yüksek işsizlik oranları, ekonomik durgunluk ve 1978-79 kışında tüm hayatı felç eden grevlerin yol açtığı büyük memnuniyetsizlikten faydalanarak önce Muhafazakar Parti’nin başına geçmiş sonra da başbakan olmuştu. Stalin ve Hitler, eski dünya düzeninin I. Dünya Savaşı ve Büyük Buhran nedeniyle çökmesinden ve itibarının zedelenmesinden faydalanarak, radikal bir değişimin öncüsü olarak tanıtmışlardı kendilerini.” (MacMillan 2017: 65).

MacMillan’ın örneklerinden anlaşılacağı üzere, siyasi liderlerin şahsına yüklenen eylemsellikler, toplumlarının dünyayla ilgili hâkim endişelerine/özlemlerine verdikleri cevaplara tekabül etmektedir. Bu bağlamda, toplumsalda karşılığını bulmamış olan bir eylemin, ansızın beliremeyeceğini söylemek gerekir. 21. yüzyılın diktatörlerinin haleflerince pek de kahramanca bulunulmayacak barbarca yönelimlerinin takip edilmesinin nasıl mümkün kılındığına bakıldığında, takibin, sadece liderlerin aşırı güçlü yapılarından kaynaklanmadığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, sömürge yarışına katılmak isteyen İtalya, Almanya, Japonya gibi ülkelerin liderlerinin, insanların uğruna ölebileceği yeni bir kutsalı, ırkların yüceliğini öne sürdükleri görülmektedir. Bu bağlamda ilkin savaşın sosyopsikolojisine değinmek gerekir. Elias

Canetti'ye göre kitleler oluşur oluşmaz, diğeri olarak beliren "tehdit" karşısında kolektif olarak varlığı korumak, en önemli amaç haline gelmektedir. Bu bağlamda savaşın tarafları için kolektif başka olanın, erken davranılıp hep birlikte yok edilmesi sağlanırken bununla birlikte insanların en çok korktukları şeyden yani bireyler olarak ölmekten de kurtulmalarını sağlar (Canetti 1998: 72).

Kolektif başka olanın ölümünü sağlamak amacıyla, dahil olunan kolektif uğruna ölmek, bireylikten daha yüce bir şey için ölmek demektir. Kendinden yüce bir şey için kahramanca ölümü göze almanın yeni bir şey olmadığı bilinmektedir. Askerlerin anonim bir şey olarak kendi devrini aşarak ölümsüzleşip yüceleşmesine hep rastlandığına Badiou değinmiştir (Badio 2013: 67). 21. yüzyılda farklı olan ise, yüceleştirmenin farklı kurumsal ve teknolojik desteklerden faydalanarak kuvvetlendirilmesidir. Brecht, Alman halkının Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra içinde bulunduğu psikolojiye vurgu yapmaktadır. Brecht'e göre, Alman halkı yoksullaşmasını aşırı maddeci tavır takınmasına bağlamış ve daha iyi bir yaşam kurma olasılığını ancak güçlü bir ölküye dayanarak gerçekleştirebileceğine inanır hale gelmiştir (Brecht Eco ve Ehrenburg 2001: 56). Bu bağlamda 20. yüzyılın diktatörlerinin, ari ırkı yüceltmek için her türlü köken bilgisini ideolojik/işlevsel kullandıkları görülmektedir. Diktatörler, yüceltmenin tabanda karşılığını bulması için mitolojiden, mistisizmden ve tarihten yararlanmışlardır. "Nazilerin akideleri; gelenekçi, sinkreist, okült öğelerden besleniyordu. Yeni İtalyan sağının en nüfuzlu kuramsal kaynağı olan Julius Evola, Kutsal Kase'yi Siyon Bilgeleri'nin Protokolleri ile, simyayı ise kutsal Roma ve Germen İmparatorluğuyla birleştirmiştir" (Brecht Eco ve Ehrenburg 2001: 48). Alman gençliğinin, öğrendiği tarihten, fiziki disiplinine, doğayı betimlemesinden, toplumsalda var olma biçim ve amacına kadar yeni bir yüceliğe göre inşa edildiği görülmektedir (Brecht Eco ve Ehrenburg 2001: 92). İşlevsel kodlamaların yanına, propagandanın popülüst biçimde yayılmasını sağlayan tekniğin etkisi de eklenmiştir. Hitler'in radyo yayınları, gazetelerde liderlerin sürekli olarak "kurtuluş", "ulusal kahraman" gibi söylemlerle beraber yer almaları vb. şeyler iktidarın söylemlerini yaymanın yeni biçimleridir. Faşizmin halklarca takip edilmesi, yönlendirmelerin yaygınlığı ve yoğunluğuyla ilişkilidir. 20. yüzyılın farklılaştığı nokta, kitlenin sesinin güçlü kılınmasıdır.

Kitlenin sesi, kültür endüstrisinin anlamında açıklayıcı olmaktadır. Frankfurt Okulu'nun temsilcilerinin düşüncelerinde belirginleşen bu durum, savaşlardan sonra kurtuluşa ve kahramana olan bakışın değişmesine eşlik etmiş, bütün tarihsel kutsallar/kahramanlar sorgulanmaya başlamıştır. Nejat Bozkurt karşılaştıkları durumlar dolayısıyla başlangıçta amacı işçi sınıfının pratiğini bilgilendirmek olan Frankfurt Okulu'nun, amacının zamanla nasıl değiştiğini açıklamaktadır:

"Faşizmin yükselmesi, işçi sınıfının faşizme başkaldırmaması, II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin kendi iç gelişmelerine rağmen istikrar kazanması ve işçi sınıfının kitle kültürü, metafetisizmi ve diğer nesneleştirme biçimleri yoluyla pasifleştirilmesi karşısında, eleştirel teorisyenler artık işçi sınıfının evrensel kurtuluşu tam anlamıyla gerçekleştirme olarak tanımlanabilecek tarihsel görevini başarabileceğine inanmaz oldular" (Bozkurt 2004: 171).

Frankfurt Okulu'nun düşünürleri bu noktada savaşlardan sonra değişen belli başlı olguları yorumlamışlardır. Ortaya attıkları düşüncelerinin özünde, Aydınlanmanın savunduğu bütün kutsalların (aklın/öznenin/hakikatin) araçsallaştığı olgusu belirlemektedir. Frankfurt Okulu'nun düşünürlerine göre insanlar bir bütün olarak ihanete uğramak istemiyorlarsa Aydınlanmanın kendisi üzerine düşünmek durumundadır (Horkheimer ve Adorno 2014). Aydınlanmanın üzerine düşünme çağrısı düşünen aklın kendisine yönelmek demektir. Bu bağlamda öznenin ortadan kaldırılışını, araçsal aklın kültürü de araçsallaştırmasıyla ilişkilendirdikleri görülmektedir. Düşünürlerin dönemlerinde ilkin, iki savaş arasında Hollywood sinemasının şemsiyesi altında gelişen popüler kahramanların yükseldiği görülmektedir. Amerikan hayat tarzını öven Andy Hardy (1937-1947) filmi, Burjuva hayatına hitap eden Broadway Müzikali gibi kültür ürünleri belirli bir yaşam tarzını dayatmaktadır. Filmlerin, radyonun ve dergilerin oluşturduğu sistem söz birliği bulaştırır ve böylelikle her şey ve herkes birbirine benzer (Horkheimer ve Adorno 2014: 162). 20. yüzyılın ikinci yarısına doğru özne verili olanı reklamlar, dergiler yoluyla alıp düşünmeye fırsat bulmadan içselleştirmeye başlamaktadır. Toplumsal çıkarlar bakımından arzu edilir görülen ne varsa başka olan statüsü kazanmış ve tüm dünya tarihinin karşısına yerleştirilmiştir (Adorno ve Horkheimer 2013: 50). Frankfurt Okulu'nun düşünürlerine göre, başka olanın yanıltıcı sunumu kültür endüstrisinin zaferiyle ilişkilidir. Kültürün içinde sunulanlar Marcuse'un dediği şekliyle tek boyutluluk getirir (Marcuse 2010: 24-25). Özne, oluşturulan yanılgıyla şimdinin gerçekliğinin farkına varamamakta, yaşam tarzını başka sınıflarla benzemeye yönelik kurmaktadır. Marcuse bu konuda şunları demektedir:

“Eğer işçi patronuyla aynı televizyon izlencesinden haz duyuyor ve aynı dinlenme yerlerine gidiyorsa, eğer sekreter işverenin kızı gibi çekici bir makyaj yapabiliyorsa, eğer Negro bir Cadillac alabiliyorsa, tümü de aynı gazeteyi okuyorlarsa, o zaman bu benzeşme sınıfların yitişini değil, ama Kodomanların korunmasına hizmet eden gereksinim ve doyumların altta yatan nüfus tarafından paylaşıldığı düzeni vermektedir.” (Marcuse 2010: 24-25)

Adorno ve Horkheimer'a göre, doyumların ve gereksinimlerin paylaşılması; hakikatin çarpıtılmasıyla, bireylerin yanılgıya düşürülüp daha iyisini istemeye yönelmemesiyle mümkün olabilmektedir. Frankfurt Okulu düşünürleri, dönemlerindeki bireyselliğin, nesnel biçimde devlet ve toplumda karşılığını bulup; devleti ve toplumu değiştirecek reflekslerde bulunma yetisini kaybettiğini söylemektedir. Çünkü referans olarak, kendilerinin ait olmadıkları sınıfların yaşam tarzlarını aldıklarından ütopyadan vazgeçip, her şeyin iyi olacağına olan inancın yerine, çalışmayı getirmiş ve soru sormayı bırakmışlardır (Adorno ve Horkheimer 2013: 11). Öznenin yokluğu kitle toplumuna neden olduğundan politika da artık araçsallaşmış akla uyum sağlamıştır. İnsanlar, -milyonlarca insanın “bilimsel yolla” katledilmesi- karşısında pasif kalmaya başlamıştır. (Horkheimer ve Adorno 2014: 62).

Frankfurt Okulu'nun bahsi geçen düşünceleri, sosyal bilimlerde tartışılmaya devam edilen bir kırılmaya denk düşmektedir. Düşünürlerin karamsarlıkla, çözüm sunmamakla eleştirildikleri görülmektedir (Göktürk 2016: 78-80). Denilebilmektedir ki okulun düşünürlerinden sonra dikkatler, özgürlük isteme yerine baskıdan kaçışa yönelmiştir. Fakat distopik tezahüre rağmen öznenin varlığını, düşünürler de

dönemlerinde deneyimlemişlerdir. Örneğin 1960'ta öznelerin yokluğundan ilham alan Daniel Bell (2013) ideolojilerin sonunun geldiğinden bahsederken; 1965'te Jürgen Habermas (2016) ideolojilerin devam ettiğini, pozitivizmin ve bilimin araçsallaştırılmasının da ideolojik olduğunu söylemektedir. Gramsci (1984b: 124-125) ise güç ilişkilerinin hep bir devrim içinde olduğunu, egemenin rıza ve istenci sağlamak için kendini güncellemek zorunda olduğunu, ideolojik kontrol müdahalelerinin sürekli olduğunu belirtmektedir. İdeolojilerin varlığının devam ettiğinin vurgusunun yanına, çatışmanın varlığının da devam ettiği eklenmektedir. 1960'lı yıllarda yanlış bilince neden olan kültür endüstrisinin yol göstericilerinin yanına, kültürden beslenen bir direnci temsil eden yol göstericilerin eklenmesi görülmektedir. Film sektörünün ve televizyonun, Amerika'nın tekelinden çıkıp başka ülkelere yayılmasıyla; kültüre temsil edilmeyenin girmeye başlaması paralel gitmektedir. 1970'li yıllarda Hall, sınıfsal direnişi kültürde tespit etmektedir. Kitle tüketim mağazalarına ve ayrımcılık yaratma çabalarına rağmen, gençlerin kıyafet ve stillerinde, dinledikleri müzik (rock, punk vb.) ve eğlence sektöründe alternatiflere yönelmesini kapitalizme karşı direnç gösterdikleri şeklinde yorumlamaktadır (Hall & Jefferson 2006: 53).

Toplumun farklı kesimlerinde temsil edilme talebi belirgin bir şekilde 1960'lı ve 1970'li yıllarda kendini göstermektedir. 1968 dönemi gerek sağ gerek sol ideolojiler açısından, yorumların/müdahalelerin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. 1968 hareketleri, Senegal'den Hindistan'a, Peru'dan Çin'e kadar etkili olmuştur (Erten vd. 2014: 834). 1968 hareketi, kitle toplumu ve kültür endüstrisi karşısında edilgen görülenlerin tekrar aktör olarak kendi eylemlerinden sorumlu olması üzerine kurulu bir dönemi ifade etmektedir. 1968 döneminin kahraman protipi, sokağın ve öğrenci hareket liderlerinin üzerine kuruludur. Sokağın kahramanlarına dönüşüm, eylemselliğin toplumun tüm alanlarına yayılmasıyla ilgilidir. Yayılımın ilk tespiti, Hardt'ın günümüz devrimci pratiğini kavramada yardımcı olabilecek bir laboratuvar olarak gördüğü İtalyan devrimci hareketinde görülen çeşitli değişimlerde yakalanabilmektedir (Hardt 2005: 19). Öğrencilerin, işçilerin, işsizlerin, diğer toplumsal ve kültürel güçlerin hep beraber hiyerarşik olmayan yatay ağlar içinde, demokratik toplumsal örgütlenmenin ve siyasal eylemin yeni biçimlerini deneyimlemelerine tanıklık edilmiştir (Hardt 2005: 22). Bahsi geçen durumlar, çelişkilerin karşısında dünyanın gidişatına müdahalede eski araçların aşıldığı, aracılığın tüm topluma yayıldığı bir görüntü sunmaktadır. Söz konusu yayılışın bir kısmı post yapısal paradigmanda geçen anlayışlarla ilişkili olarak çeşitli imkânlar barındırabilir (Virno, 2013). Ancak eski araçların aşılmasının teknikle olan ilişkisinde, medyanın ve ağın etkisiyle oluşan piyasaya uyumlu yeni yol göstericiler de devreye girmektedir.

Küreseller, Ötekiler, Değişken Medyanın İkon Kahramanları ve Yeni Yol

Göstericiler

1980'li yıllardan itibaren sendikalar, kitlesel hareketler ortadan kaldırılırken; piyasanın CEO'ları gibi yeni aktörler devreye girmektedir. Aynı dönemlerde toplumsal analizlerde, tekniğin ve kültürün etkisinin daha fazla yorumlanır hale geldiği görülmektedir. Bireysel/toplumsal davranış biçimlerinde referans alınan değer sağlayıcıların yanına başka araçlar da eklenmeye başlamıştır. Televizyonun her

eve yayılması, medyanın dünyayı yorumlamada daha etkili olmaya başlaması, internetin ve sosyal medyanın sosyalleşme araçlarına dahil olması, “başka olana” tanık olma biçimlerini ve toplumdaki düşünsel/eylemsel refleksi değiştirmiştir. Özellikle 1980’den sonra kanaatin yayılma alanlarının kültürel olanın içine/kamusal olmayana daha fazla çekildiği görülmektedir. Söz konusu çekilişin içinde, insanlar hala yol gösterici olarak bir figürü almakta, yaşamlarını ve davranış kodlarını ideal tiplere göre oluşturmaktadır. Modern dönemin kutsallarıyla çevrilmiş kahramanların temsil ettikleri kutsal olan kapitalizmle ilişkisi, 21. yüzyılda da kopmuş gözükmemektedir. Bu bağlamda öne çıkan kutsallar olarak küreselleşme ve neoliberalizme değinilebilir.

Neoliberalizmin ortaya çıkışı, 1970’li yılların ikinci yarısında hükümetlerin iktisadi sorunlar karşısında verdikleri tepkinin sonucunda gerçekleşmiştir (Filho ve Johnston 2014: 65). Küreselleşme ise neoliberalizm ile el ele giden bir söylem olarak dünyayı yorumlamada karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik, siyasal, kültürel ve teknik değişimlerle beraber ilerleyen küreselleşmeye bakış, genel olarak iki farklı tutumla ele alınmaktadır: Dünya toplumunun eşitlikçiliğe, daha iyiye gittiğini düşünen iyimserler (liberal çoğulcular) ile kapitalizmin müttefiklerinin dünyayı giderek daha da kontrol altına aldığını düşünen kötümserler (Marxistler ve postmodernler) (Slattery 2012: 419). Küreselleşmenin, geline noktasında teknik sayesinde farklı kimliklerin (Batıya karşı Doğu, Hristiyan’a karşı Müslüman, beyaza karşı siyahi, erkeğe karşı kadın) görünür olmaya başladığı gerçektir. Bu bağlamda eşitsizliklerin gün yüzüne çıkması yahut devlet/iktidar dışı kurum ve öznelerin dünyanın gerçekliğinin yorumuna dahil olması deneyimlenmektedir. Söz konusu olumlu görülen olguların ardında görülmeyen bir durum ise, toplumsallaşmada hangi kimliklerin piyasayı etkilemeye daha muktedir olduğudur. Örneğin kültürel eşitlik konusunda da piyasanın “ötekine” üstün geldiği tek bir gerçek olarak üstte yer almaktadır (Steger 2013: 117). Bu bağlamda küreselleşemeyen ötekiler olarak; kapitalist sistemde güçlenememiş uluslar, ezilen sınıflar, kendini piyasa pazarına eklememeye gücü yetmeyen yerel değerler/kimlikler vb. pek çok unsurla karşılaşmaktadır. Geri planda kalan bu gerçeğin ışığında, değişen kutsallar ve gerçeklik algısının farklılaşmasında, yol göstericilerin piyasa ile olan bağlantısına değinmek gerekmektedir.

Anlamın işitsel/görsel birleşimi kültür araçlarının toplumsala etkisinin yoğunlaşmasıyla paraleldir. Fakat kültür inşa edilen bir şeydir. Kültürün içinde sunulan/öne çıkan referanslar, toplumsalın değerlerine göre şekil alır. Referans alınanların değişimini veren toplumsalın belirleyici etkilerini Nurdan Gürbilek kültürel iki idol çerçevesinde değerlendirmiştir. 1960’lı yılların ruhuna yakın bir toplumun idolu olarak Orhan Gencebay, haksızlığa uğrayanları vicdanlı olmaya çağırın sesiyle 1970’te popüler olmuştur. 1980’e gelindiğinde ise idol olarak neoliberalizme daha uygun düşen, kendisinden esirgenmiş imkanlar dünyasına kavuşabileceğinin emsali olan İbrahim Tatlıses popüler olmaktadır (Gürbilek 2016: 98). Kültürün yol göstericilerinin sunumda yükselişi, ekonomide ve siyasette hâkim olan değerlerle ilişkili gerçekleşmektedir. Ekonomide ve siyasette hâkim olan değerlerin ve kanaatlerin yayılmasının yöntemleri de radyo, televizyon ve iletişim araçlarının yayılmasıyla değişmiştir. Televizyonun ve medyanın etkisi pek çok alanda sunuma yönelmeyle paralel gitmektedir. Habermas, politik sahada sunuma yönelişi vurgulayan ilk isimlerden biridir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra basınla kanaat oluşumunun klasik araçlarının değişmeye

başladığını, kamusal olmayan alana yöneldiğini söylemektedir (Habermas 2010: 351-352). Bu değişiklikte sunum ön plana çıkmakta ve liderler piyasaya uygun bir ambalajla süslenmeye ihtiyaç duymaktadır (Habermas 2010: 355). Piyasaya sunumda yeni referans sağlayıcı olarak medyanın etkisinin giderek arttığı gözlenmektedir. Gazetelerde, dergilerde, haberlerde, dizilerde sunulan “iyiler” ve “kötüler” genel kanıya etki etmektedir. Bazı durumlarda haberin kendisinden çok, haberin kimlerce/hangi kanıksanmış değerler çerçevesinde/nasıl sunulduğu daha önemli olmaktadır. Bu bağlamda medyanın bağımlı olduğu, ekonomiyle ve siyasetle bağlantısı önemli görülmektedir.

Chomsky medya sektörünün gerçeklikle ilgili yorumlarda neleri görünür kıldığını, medyanın piyasa koşulları ile bağlantısı çerçevesinde konumlandığını, medyanın algılanabilir olup sektörde devam etmenin ilk baskısı, ekonomik ve siyasal uyumsuzluktan gelir (Bourdieu 1997: 18-20). Medya devlerinin ekonomiyle bağlantılı yükseliş/çıkışları medyanın hakikatının değişkenliğini getirir. Medyada geçmiş dönemlerde kötü sunulan kişiler ve olgular olağan yahut iyi sunulmaya başlanabilmektedir. Gazetelerin seneler içinde değişen manşetlerine bakmak, durumun açıklığını görmek için yeterlidir. Referans sağlayıcıların bilgileri ve anlamları seçme biçiminde yoruma sokması aslında sadece modern medyaya özgü değildir. Medyanın referansa dahil olmasıyla oluşan yeni durum ise, kurulan “ideal olanın” taraftarlarına yayılımın kolaylaşmasıdır. Söz konusu durum, ulusal kurgu araçlarının yayılımının biçimsel olarak kolaylaşmasıyla/görselin hızlı iletilmesiyle mümkün olmuştur. Ulusal kurgu araçları, toplumsal gerçekliği yayma konusunda daha etkin hale geldikçe, medyanın öne çıkarttığı kişiler ve o kişilerin temsil ettikleri değerler daha görünür olmaktadır.

Bu bakımdan ikon kahramanların, ulusal kurgu araçlarının toplumsal kurma ve yeniden yapılandırmada en sık başvurdukları kaynaklardan biri olarak dikkat çektiği söylenebilir. İkon kahraman; iyi- kötü, dost-düşman ayrımını temsil etmesi vasıtasıyla siyasi arenada kurucu ve yıkıcı rol oynamaktadır. Toplumsal gerçekliğin o andaki egemenlik/tahakküm ilişkisine göre iyi ve kötü algısı, ekrandaki kişinin rol ve modeline göre üzerine yapılandırılmaktadır. Dolayısıyla medyanın değişen sunumunun ne tam anlamıyla düşmanın sınırlarının ne de tam anlamıyla dostun sınırlarının belirgin olamaması sonucunu doğurduğu görülmektedir. Ekrandaki kahraman, gelip geçici bir şey üzerinden okunur. Medyanın değişken gerçekliğinin içinde kahraman, geçmişin kahramanları gibi büyük savaşları kazanan yahut mitolojinin/çok tanrılı dinlerin kahramanları gibi büyük etkileri olan bir yol gösterici olarak değil, dönemin konjektörü içinde anlık yansımalarına tekabül eden imajlar/ikonlar olarak yükselmektedir. Anın değişkenliği içinde kişileri yüceltme/silikleştirme, sadece bir siyasetçi/politik karakter için geçerli değildir. Ünlü sanatçıların yahut bir televizyon yarışmasına katılıp bir anda ikonlaşan yarışmacıların da kısa süre içinde yükselip kısa süre içinde de ortadan kaybolduklarına sık sık rastlanmaktadır. Bir dönemin reytingi yüksek olan Biri Bizi Gözetliyor, Biz Evleniyoruz gibi yarışmaların unutulmuş yarışmacıları söz konusu duruma örnektir. Toplumsalın gerçekliğinin kurgu ve yorumunda medyanın beslediği ikon kahramanların yanına, ağların devreye girmesiyle, yol göstericilerin yeni biçimleri eklenmektedir.

Toplumsalın gerçekliğinin kurgu ve yorumunda medyanın beslediği ikon kahramanların yanına, ağların devreye girmesiyle, yol göstericilerin yeni biçimleri eklenmektedir. Ağların yol göstericilerinin toplumsal mahiyeti internetin toplumsala etkisinin yorumuyla ilişkilidir. Uğur Dolgun, internetin toplumsal yapı üzerindeki etkilerine yönelik temelde iki yaklaşım olduğunu söylemektedir. İlki, internetin mekân/zaman bağımsızlığından ötürü sınırlama getirilemeyeceğinden özgürleştirici, demokratikleştirici olacağını ön plana çıkarırken; ikincisi teknolojinin de toplumsalca inşa edildiğinden tek başına değişim aracı olamayacağını, zaten internetin kendisine yüklenen dünyayı yansıtmasından kaynaklı kurulu düzenleri pekiştirici olduğunu öne çıkarmaktadır (Dolgun 2005: 177). Bu bağlamda insan üretimi olan ağın/internetin içinde, iki yaklaşıma da uygun eylemselliklerde bulunan yol göstericilere rastlandığı söylenebilmektedir.

Yeni kahraman biçimlerinden bazıları, kamusal olmayana yönelen değil, kamusal olmayanın içinden konuşan çok seslilikle karakterizedir. Söz konusu durum, siyasal/ekonomik/politik olanın yerine hücum eden imaj ve belirsizliğin artmasıyla eşanlı gitmektedir. Toplumsalda benliğin, ekonominin, siyasalın gerçeklikleri yerine benliğin, ekonominin, siyasalın temsilinin nasıl sunulduğu öncellenmektedir. Bu bağlamda yeni iletişim aracı olarak yükselen bilgi teknolojisinin işlevlerinden birinin; hayatı kolaylaşmış, yaşam standartı eskiye göre yükselmiş yeni toplumun belirsizleşmiş değerlerinin, görsellelikle yükselmesine katkı sağlamak olduğu söylenebilir. Bu bakışta ağ, kurumsalın/kamusalın yerine, görseli/gösteriyi yerleştiren toplumun anlatısı olarak belirginleşmektedir. Görselin ve gösterinin hâkim olduğu toplum, Guy Debord'un ifadesiyle "gösteri toplumu" olarak belirginleşmektedir. Guy Debord şu şekilde aktarmaktadır:

"Gösteri kendini hem bizzat toplum olarak hem toplumun parçası olarak hem de bir birleştirme aracı olarak sunar. Gösteri toplumun parçası olarak, özellikle, bütün bakış ve bilinçleri bir araya getiren sektördür. Bu sektör ayrı olduğundan, aldatılmış bakışın ve yanlış bilincin yeridir; gerçekleştirdiği birleşme genelleştirilmiş ayrılığın resmi dilinden başka bir şey değildir." (Debord 2017: 34).

Çoklu işlevleri açısından gösterinin yükselişi genel bir tutum farklılaşmasına neden olduğu kadar, bireylerin temel davranış ve özelliklerinde de farklılık yaratmaktadır. Bu bağlamda sosyal medyanın neliği önemlidir. Sosyal medya, küreselleşmenin zaman ve mekân sınırlarının olmadığı en somutlaşan pratiği olarak, bilginin paylaşılmasında öncellenmeye başlayan, internet teknolojisi tabanlı platformdur (Beşirli 2013: 146). Toplumsallaşmanın yeni mekânı olan sosyal medya, günümüzün aşırı iletişiminin yeridir ve ötekinin olumsuzluğundan yoksun olumluluk toplumuna neden olmaktadır (Debord 2017: 28). Bu duruma Instagram'da sunulan mutluluk pozları örnek verilebilir. İnsanlar her zamankinden de fazla olarak ortalama iyiye maruz kaldıklarından, kendilerini ortalama iyiye yakın sunmaya eğilim gösterirler. Davies (2018: 208)'e göre, görsel bombardımanına tutulan özneler, tam da bu görsel bolluğu dolayısıyla, görünürlüklerini yitirirler. Sosyal medyaya dahil olan çoklu öznelerin varlığının ve çoklu öznelerden biri olarak bireyin bu mecraya katılımının psikososyolojik yorumuna değinmek gerekmektedir. Kağıtçıbaşı'nın iletişimde tutum değişikliğini etkileyen faktörlerden gördüğü, bireyin kendini izlemesi ve mesajın alındığı ortamın

özellikleri, açgıl toplumda değişmektedir (Kağıtçıbaşı 2010: 228). İlk açgıl toplumda, farklı tutum karşısında benliğe bırakılan boşluğun dolmaya başladığı görülmektedir. Çünkü internet kullanımı genel olarak kişinin “kişisel hesaplarla” yer aldığı mecralarla özdeşleşmektedir. Kişisel cep telefonları ve tabletlerle de giriş yapılan sosyal hesaplar, uygulamalar; bireyin mahremiyetinin takip edilmesiyle karakterizedir. Kişilerin günde kaç adım attıkları (SHealth vb. uygulamalar), hangi restoranlarda yemek yemekten hoşlandıkları (Swarm, Foursquare vb. uygulamalar) vb. pek çok alışkanlık kayıt altına alınmaktadır. Bu bağlamda, teknolojinin/ağın kişiye özel sunumlarının, benlikteki kaçış boşluklarına televizyona göre daha fazla hücum ettiği söylenebilmektedir.

Görselliğin toplumsallaşması, dünyanın eylemselliği açısından ağ toplumunda yeni bir biçime ve işleve bürünerek, yol göstericilerin yeni kahraman ikonlar olarak karşımıza çıkmasına neden olur. Söz konusu biçim ve işlev yol göstericilerin yeni biçim ve işlevlerine de tekabül eder. Kullanıcı profilleri üzerinden sosyalleşme eğilimi, paylaşım üzerinden kimlik sergilemek gibi deneyimler oldukça yenidir. Siyasi tercihlerin ve hak taleplerinin tartışıldığı sosyal medya, önceki dönemlerden farklı bir etki-tepki sistemi kurmaktadır. Sosyal medyanın takip edilenlerinin, kültürel dünyayla alakalı idoller oldukları görülmektedir. Bu noktada söz konusu takip edilenlerin adlandırılma ihtiyacıyla oluşan yeni bir sözcüğe değinmek gerekir. Influencer sözcüğü, “sahip oldukları sosyal medya ve dijital kanallar aracılığı ile herhangi bir ürün ya da servis hakkındaki yaşadıklarını, deneyimlerini takipçileriyle paylaşmaları yoluyla tanıtım ve pazarlama aktiviteleri yapan, belirli bir topluluğu etkileme ve yönlendirme gücüne sahip kişi, kişiler ve gruplar anlamına gelmektedir (Influencer 2019). Sosyal medya ölçümleme firması, Socialbakers’ın verilerine göre influencerlar, güzellik, fitness & wellness, yeme-içme, müzik, spor ve seyahat konularında takip edilmektedir (Social Media 2019). Öncelikle influencerların, eğlenme, boş zaman aktivitesi, kendine bakma ve bir bütün dahilinde tüketim konusunda etkileyici oldukları görülmektedir. Influencer, bir yaşam biçiminin sunumu olarak belirdiğinden, bir anlamda riske girmek istemeyen günümüz bireyinin önüne çıkan bir *anlam sağlayıcı olarak* belirlemektedir. Taleplerin, influencerlar aracılığıyla deneyimin vurgusunun öne çıkarılarak anlam üretilmesiyle gerçekleştirilmesi yeni bir şeydir. Bu kavram görüldüğü üzere, kişilerin/grupların/kurumların yaşam biçimlerini pazarlamaları açısından ekonomik bir olguya denk düşmektedir.

Bireylerin takip ettiği yeni yol göstericiler temelde hakikat karşısında aldıkları tutumla bireyler ve toplumlar açısından eylemsel düzeyde ne anlama geldikleriyle ilgili konumlandırılmaktadır. Dünyaya gidişatta yol gösterici olarak hakikatin piyasaya uyumlu şekilde yanlış sunulması reel varlık olarak medya sektörünün çıkarlarına göre davranan idoller ve influencer tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak gerek sosyal medyayı gerek yeni iletişim araçlarını ve kültür ürünlerini, daha iyi bir dünya için araçsallaştıran önelere de rastlanmaktadır. Günümüzde, siyasal/ekonomik taleplerin ve örgütlenmelerin alanlardan/sendikalardan çok ağ üzerinden iletilerek/haberleşilerek gerçekleştiği deneyimlenmektedir. Bu taleplerde de ekonomik bir gereklilik yahut siyasal taleple ilgili oluşan örgütlülüğün çok, belli kültürel/çevresel/kimliksel hakların öne çıktığı geçici kümeleşmeler görülmektedir. Hayati Beşirli, ideolojik içeriklerin ağlarla üretiminin ve internet tabanlı olarak geniş kitlelere ulaşılmasının politik kültür için

önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir. Ağ üzerinden örgütlenmelerde Twitter, Facebook ve blogların kullanılması durumuna Arap Baharı örnektir (Beşirli 2013: 146). Bu anlamda modern dünyanın kahramanları bir anda sosyal medyada beliren tek bir kareye sığın hayat olabilmektedir.

Bu bağlamda internetin ve sosyal medyanın müdahaleye tamamen karşı duran özneler yarattığı söylenememektedir. İnternet, farklı toplumsal taleplerin paylaşıldığı bir alan olarak da belirmektedir. Benzerliğe karşı alternatif özneler/sesler; olumluluk bombardımanına karşı hakikati gösterenler de bu mecrada yer almaktadır. Sunumun yanına alternatif kamunun eylemselliğini katanlar da vardır. Görselin bireyleri narsist yaparak, kamusal alanın yorumunu sunuma indirgemesi ne kadar gerçekse, söz konusu durumların gündelik hayatın bütün pratiğini vermediği de o kadar gerçektir. Bahsi geçen pasiflikler ve imkânlar, reel yol göstericiler açısından olduğu kadar, dönemin kurgusal kahramanlarında da tespit edilmektedir.

İlk bölümde belirtildiği gibi kahraman bir yol gösterici olarak; reelde varlığını sürdüren gerçek bir kişiye tekabül edebileceği gibi kurgusal bir kişiliğe de tekabül edebilir. 19.ve 20. yüzyılın gerçekliğinin yorumunun *kurgusal* taşıyıcılarının roman kahramanları olması gibi, 21. yüzyılın gerçekliğinin yorumunun *kurgusal* taşıyıcılarının da *bilim kurgunun kahramanları ve küreselleşmeyen ötekilerin kahramanları* olarak sinemada yükseldiği görülmektedir. Bilim kurgu türündeki filmlerin kahramanları, -sosyal medyanın takipçi sayısı milyonları geçen yol göstericileri gibi -toplumsal sistemin hakikatle olan bağında edindikleri konularla postmodernizmin üzerinde durduğu – biçimsel- farklılıklara denk düşmektedir. Sinemada bilim kurgu türünün kahramanlarının temsil ettikleri gerçeklikler/değerler, 21. yüzyılın tartışmalarının kültürel ürünlerdeki yansımalarıdır. Hakikatin değişik yorumları, makineleşen insanlar, insanlaşan makineler sinemanın içinde var olagelmıştır. Veysel Atayman, bilim kurgu filmlerindeki, toplumsal hakikat yorumuyla ilgili ayırt edici özelliğin kahramanın yüzleştiği tehditlerin, genel olarak bu dünyadan/insandan/zamandan gelmediği şeklinde kurgulanması olduğunu söylemektedir (Atayman 2004: 48). Bilim kurgunun dünyasında hep bir yabancı tehdit vardır ama tehditlerin içinde ne sermaye ne kar ne arz ne de talep yer almamaktadır.

Atayman filmlerdeki asilerin/kahramanların günümüz muhalefet etme tarzına benzer davranışlarda bulduklarını söylemektedir.

“Matrix’teki asiler, hani “gerçekliğin” temsilcisi sayabileceğimiz isyancılar, ne hippy kuşağı gibi mevcut sistemin toplumuna alternatif bir toplum, ne 68 kuşağı gibi bir özgür ütopyik gelecek toplumu istemekte, ne de bunu tasarlayabilmektedirler. Günümüzdeki muhalefet etme tarzına az çok benzer bir durum değil mi bu? Radikal bir karşı, öteki ya da alternatif toplum üretmeden, “muhalefet tarzı” arasında seçim yapmaktan öteye gidemeyen bir muhalefet. Sivil itaatsizlik muhalefeti, katılsızlık gösterme muhalefeti...” (Atayman 2004: 201-202).

Bu bağlamda sinemaların ve dizilerin, sanat ve kültür ürünü olmaları dışında başka işlevler de yüklendiği görülmektedir. Televizyonda yer alan dizilerin farklılaşan içerikleri söz konusu duruma örnektir. Son dönemde çıkan; Söz, Savaşçı, Diriliş Ertuğrul, Payitaht: Abdülhamid gibi diziler savaşçı kahramanlara vurgu yapmaktadır. Bunun sosyolojik yorumu, bir bütün olarak “biz kimliğinin” tarihsel unsurlara yöneltilerek

kurulmasının deneyimlendiğidir. Dizilerin kahramanları, ulusal ve ulus dışındaki düşmanlara karşı varlık koruma savaşı içindedir. Söz konusu savaşın farklı bir boyutu, film piyasasında emperyalist olmayan ülkelerin gitgide yükselmesinde görülmektedir. Her ülke kendi toplumsallaşma/bireyselleşme/siyasallaşma kısacası var olma pratikleri açısından kültürel anlam dünyasını farklı biçimlerde yaymaya fırsat bulabilmektedir. Bu bağlamda online platformların ötekilerin sesini duyurma gibi bir etkisi olduğu söylenebilir.

Değerlendirme ve Sonuç/Sonuç

Toplumsal tarih içinde her zaman kahramanlara-kurtarıcılara-yol göstericilere gereksinim duyulmuştur. Kahraman öncelikle toplumsal gerçeklik alanı içinde kutsallarla karşımıza çıkmıştır. Kahramanlık arkaik toplumların dünyayı algılama biçimleri açısından toplumsal yapıda karşılaştıkları zorlukları aşmada başvurdukları bir referans noktasıdır. Yunan mitolojisinde Zeus'un mitolojik bir kahraman olarak ele alınma biçimi göz önüne alındığında en büyük kuvvet olarak cisimleştirildiği görülür. Mitolojik kahramanlar bu anlamda halkın kendisiyle özdeşlik kurduğu ve korkularından arındığı bir güç kaynağıdır. Mitolojik kahramanlardan sonra ise insanın felsefe ile bilme ve sorgulama eğilimleri arttıkça kahramanlığa dair değişim de beraberinde gelmiştir. Bilgiye dayalı değerler alanına yönelişle kurtuluşu sağlayacak insan, mitolojik tanrıların yerine merkeze getirilmiştir. Akabinde kilisenin etkin bir güç olarak Tanrının yeryüzündeki iradesine sahip olduğu inancı kilise ve papalığı kurtarıcının merkezi olmaya itmiştir. Kahramanlar ise Azizlerden mürekkep hale gelmiştir. Ancak bu rol dönemin özgürleşme mücadeleleri altında tek bir aktöre dayalı değildir. Kent devletlerinde egemen olmaya çalışan prensler, daha üst organizasyonlarda krallar ve imparatorlar kurtarıcı/yol gösterici ve ulusal kahramanlar olarak iktidar alanını genişletmeye çabalamaktadırlar. Buna mukabil Rönesans ve Reform ise tekrar bireyin görünür olmasını sağlayacak önemli bir gelişmedir. Bireyin böylesine kitlesel güçler karşısında özgürleşmesi çabası, Thomas More'dan, Montaigne'e, Michelangelo'dan, Shakespeare'e uzanan düşünceler, fikirler, sanatlar, insanı ve dünyayı kutsallar köşesine yerleştirme çabalarını hâkim kılmaya yöneliktir. Aydınlanmanın sunduğu kendi iradesinden sorumlu insan, artık mitolojik kahramanlara/yol göstericilere gereksinim duymamaktadır. Hegel ile ulus ve ulusun inşa ettiği devlet, Weber'in ideal tipe sahip, rasyonel temelde örgütlenmeye dayalı bürokrasiyle modern devlet ve kahramanları -statüler ve partiler- ön plandadır. Bir anlamda karizmatik ve geleneksel liderlerin yanında yasal-ussal kahramanlar da yerini almıştır. Ancak burjuva devrimlerinin ürettiği devletlerin kitlelere özgürlük getirmeyeceğine inanan Marx'ın proleterya öncülüğünde halkları özgürlüğe yönlendirecek sınıfsal kahramanları da tarihte yerini almıştır. Buradan hareketle başlatılan devrim mücadelelerinde Che Guevara, Fidel Castro, Mao ve pek çokları dünya halklarının yeni kahramanları olarak karşımıza çıkarlar. Özellikle Che Guevara 1968 kuşağı ve sonrasında devrimci gençliğin günümüzdeki idol tipi olarak karşımızda durmaktadır. Ancak sadece kendi ürettiği devrimci mücadele anlamı içinde değil aynı zamanda neoliberal politikaların yarattığı değer alanının metalaşması ile popüler kültür ikonu alanı içinde de var olmaktadır. Frankfurt Okulu'nun düşün dünyamıza kattıkları kültür endüstrisi

kavramı içinde artık kahraman/yol gösterici daha çok kültürün içinde sunulan bir kavram olarak ikonik veya daha çok idolleştirilmiş metalar olarak pozisyon almaktadır.

Görülebileceği üzere mitolojik tanrılarından insan tanrılara -firavunlara-krallara-oradan da tanrıdan arınmış insan aklıyla donanmış bireylerine kadar çeşitli kahraman imgeleriyle karşılaşmaktayız. Her yüzyılda farklı uzam içinde kahraman imgesi anlam ve görünüm açısından değişebilmektedir. Bu anlamda içinde bulunduğumuz dünyanın kahramanları da görsel toplumun yarattığı yeni tiplere tekabül etmektedir. Bu yeni tip kurgu filmlerin kahramanları olabileceği gibi TV dizilerinde veya sosyal medyada birkaç saniye içinde kurgusal olarak inşa edilebilmektedir. Kısacası günümüzde toplumsal sistemin hakikatle olan bağından edindikleri konularla postmodernizmin üzerinde durduğu –biçimsel- farklılıklara denk düşebilmektedir.

KAYNAKLAR

Abraham, K. 2017. *Rüyalar ve Mitler*. (Çev. Emine Nur Gökçe). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. 2013. *Teori ve Pratik Üzerine Bir Tartışma*. (Çev. Orhan Kılıç). İstanbul: Metis Yayınları.

Ağaoğulları, M. A. 2013. *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. 2013. *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*. Ankara: İmge Kitabevi.

Akad, M.T. 2009. *Çağdaş Toplumda Savaş*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.

Atayman, V. 2004. *Postmodern Kurtarıcılar*. İstanbul: Donkişot Yayınları.

Badiou, A. 2013. *Yeni Bir Siyaset İçin Felsefe*. (Çev. Barış Özkul ve Erkal Ünal). İstanbul: Encore Yayınları.

Balzac, H. 1982. *Goriot Baba*. (Çev. Nesrin Altınova). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Beck, U. 2011. *Risk Toplumu*. (Çev. Bülent Doğan ve Kazım Özdoğan). İstanbul: İthaki Yayınları.

Bell, D. 2013. *İdeolojinin Sonu*. (Çev. Volkan Hacıoğlu). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Berger P. ve Luckmann, T. 2008. *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. (Çev. Vefa Saygın Öğütle). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Beşirli, H. 2013. *Gençlik Sosyolojisi: Politik Toplumsallaşma ve Gençlik*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bourdieu, P. 1997. *Televizyon Üzerine*. (Çev. Turhan Ilgaz). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Bozkurt, N. 2004. *20. Yüzyıl Düşünce Akımları*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Bozkurt N. 2005. *Fikir Mimarları-1: Hegel*. İstanbul: Say Yayınları.

Brecht, B. 1991. *Halkın Ekmeği*. (Çev. A. Kadir ve A. Bezirci). İstanbul: Say Yayınları.

Brecht, B., Eco U. ve Ehrenburg, İ. 2001. *Faşizm Yazıları*, (Çev. Sibel Bodun). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Canetti, E. 1998. *Kitle ve İktidar*. (Çev. Gülşat Aygen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Campbell, J. 2017. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Cevizci, A. 2017. *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*, İstanbul: Say Yayınları.
- Çiğdem, A. 2006. *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clarke, P. B. 2012. *Din Sosyolojisi*. (Çev. İhsan Çapçioğlu). Ankara: İmge Kitabevi.
- Copleston, F. 1985. *Felsefe Tarihi, Cilt7, Çağdaş Felsefe, Bölüm 1c, Hegel*. (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Davies, W. 2018. *Mutluluk Endüstrisi*. (Çev. Müge Çavdar). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Debord, G. 2017. *Gösteri Toplumu*. (Çev. Ayşen Emekçi ve Okşan Taşkent). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Destain, C. 2010. *Aydınlanma*. (Çev. İsmail Yerguz) İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Dolgun, U. 2005. *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Eliade, M. 2003. *Mitlerin Özellikleri*. (Çev. Sema Rifat). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ergin, M. 2017. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erten, A.B. 2014. "Türkiye'de 68". İçinde T. Bora & M. Gültekingil (Eds). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol*. (ss. 834-846). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Filho, A.S. ve Johnston, D. 2014. *Neoliberalizm*. (Çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öcel). İstanbul: Yordam Kitap.
- Freud, S. 2012. *Totem ve Tabu*. (Çev. Akın Kanat). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Folscheid, D. 2005. *Felsefe Akımları*. (Çev. Muna Cedden). Ankara: Dost Yayınevi.
- Ghaemi, N. 2016. *Birinci Sınıf Delilik*. (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Giddens, A. 2014 *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gürbilek, N. 2016. *Vitrinde Yaşamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gramsci, A. 1984a. *Modern Prens*, (Çev. Pars Esin). Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.
- Gramsci, A. 1984b. *Hapishane Defterleri: Seçmeler*. (Çev. Kenan Somer). İstanbul: Onur Yayınları.
- Göktürk, I. 2016. *Kültür Sosyolojisi Kültürel Çalışmalar ve Toplumbilimlerinin Yeniden Biçimlenmesi*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Habermas, J. 2010. *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Habermas, J. 2016. *İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim*. (Çev. Mustafa Tözel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hadot, P. 2011. *İlkçağ Felsefesi Nedir?*. (Çev. Muda Cedden). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hall, S. & Jefferson, T. 2006. *Resistance Through Rituals*. Newyork: Routledge Group Publishing.

- Hardt M. 2005. "İtalya Laboratuvarı". İçinde M. Hardt & P. Virno vd. (Eds). *İtalya'da Radikal Düşünce ve Kurucu Politika* (Çev. Sinem Özer ve Senem Göbelez). (ss.19-29). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Hegel, G.W.F. 2016. *Tarih Felsefesi*. (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. 2014. *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çev. Nihat Ülner Elif Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- İnfluencer. 2019.18 05, 2019 tarihinde <https://digitalage.com.tr/influencer-nedir/> adresinden alındı.
- Kağıtçıbaşı, Ç. 2010. *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kafka, F. 2010. *Dönüşüm*. (Çev. K. Türel) İstanbul: Ulak Yayıncılık.
- MacMillan, M. 2017. *Tarihin İnsanları*. (Çev. Özge Akkaya). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Marcuse, H. 1989. *Us ve Devrim*. (Çev. Aziz Yardımlı) İstanbul: İdea Yayınları.
- Marcuse, H. 2010. *Tek Boyutlu İnsan*. (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul, İdea Yayınevi.
- Marx, K. 1976. *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*. (Çev. Sevim Belli) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. 2008. *Alman İdeolojisi*, (Çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. 2016. *1844 El Yazmaları*, (Çev. Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Merrill, F. E. 2012. "Sosyolog Olarak Balzac: Bir Edebiyat Sosyolojisi İncelemesi". İçinde Köksal Alver. (Ed). *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. (ss.193-206). Ankara: Hece Yayınları.
- Parla, J. 2017. *Don Kişot*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Platon. 2017. *Sokrates'in Savunması*. (Çev. Teoman Aktürel). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Rank, O. 2016. *Kahramanın Doğuş Miti*. (Çev. Gökçe Yavaş) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Rousseau, J.J. 2006. *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Roux, J.P. 2000. "Mitolojiler Sözlüğü: Cilt 2: Türkler ve Moğollar, Dinler ve Mitler". (Çev. Gönül Yılmaz). Ankara: Dost Kitabevi.
- Slattey, M. 2012. *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Çev. Özlem Balkız vd.). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Smith, A. 2006. *Milletlerin Zenginliği*. (Çev. Haldun Derin). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Social Marketing Report Turkey, Socailbakers, 18 05, 2019 tarihinde <https://www.socialbakers.com/resources/reports/turkey/2019/april/> adresinden alındı.
- Steger, M.B. 2013. *Küreselleşme*. (Çev. Abdullah Ersoy). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Tanilli, S. 1997. *Uygurluk Tarihi*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Taylor, F. 2014. *Bilimsel Yönetim İlkeleri*. (Çev. H. Bahadır Akın). İstanbul: Adres Yayınları.
- Timuçin, A. ve Timuçin A. 2010. *Aydınlanma*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Türk Dil Kurumu. 2019, Şubat 14. *Kahraman*. www.tdk.gov.tr

- Ulaş, S. E. 2002. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Vernant, J. P. 2016. *Eski Yunanda Mit ve Din*. (Çev. Murat Erşen). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Virno, P. 2013. *Çokluğun Grameri*. (Çev. Volkan Kocagül, Münevver Çelik). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Watt, I. 2016. *Bireyciliğin Mitleri*. (Çev. Mehmet Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Weber, Max. 2012a. *Ekonomi ve Toplum: Cilt 2*. (Çev. Latif Boyacı). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, M. 2012b. *Bürokrasi ve Otorite*. (Çev. H. Bahadır Akın). Ankara: Adres Yayınları.